

**Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини**

**Карасевич А. О.,
Левківський К. М., Сокирська В.В.**

**ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ УКРАЇНИ
ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ**

Книга II

**Навчальний посібник для студентів
гуманітарних факультетів**

Умань – 2013

УДК – 94 (477) (092) «1340/1647»
ВВК [63.3. (4 УКР) 45] – 8
П 49

Рецензенти:

Токовенко О. С. – доктор філософських наук, професор, декан факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Шатохін А. М. – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва

Кривошеїн В. В. – доктор політичних наук, професор кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

***Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту
України - (Лист №1/11-13472 від 20.08.2012 р.)***

**Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Книга 2.:
Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський,
В.В. Сокирська. – Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2013. – 643с.**

У навчальному посібнику розглядаються політичні ідеї і вчення видатних особистостей Литовсько-Руської держави, яка виникла у XIII столітті на основі союзу литовських князів і зафіксована у Галицько-Волинському літописі від 1219 року. Укладачі пропонують своїм читачам основні чинники виникнення і формування Литовсько-Польської держави, політичні портрети державних мужів і законодавців, воєначальників і бунтарів, реформаторів і гуманістів, філософів, істориків та політологів названої доби.

Посібник буде корисним всім тим, хто цікавиться складними процесами формування української державності і політичної самобутності, кому не байдужа історія українського народу.

©Карасевич А. О., Левківський К.М.,
Сокирська В.В. – 2013

ВСТУП

**Глава V. Політичні портрети у сфері духовного життя України
Литовсько-Польської держави**

- Кипріан Цамбалак..... 29

- Кирило Туровський.....	32
- Григорій Синаїт.....	35
- Григорій Палама.....	36
- Філофей (патріарх Константинопольський).....	40
- Федір Коріатович.....	41
- Юрій Михайлович Котермак.....	44
- Кострянтин Іванович Острозький.....	56
- Василь-Костянтин Костянтинович Острозький....	66
- Мацей (Матвій) Стрийковський.....	72
- Станіслав Оріховський.....	84
- Павло Русин.....	122
- Кленович Севастьян Фабіан.....	131
- Симон Пекалід.....	133
- Мелетій Смотрицький.....	135
- Борецький Іван Матвійович.....	141
- Андрій Михайлович Курбський.....	145
- Лаврентій Іванович Зизаній.....	150
- Стефан Іванович Зизаній.....	154
- Кирило-Траквіліон Ставровецький.....	155
- Памво Беренда.....	162
- Петро Могила.....	167
- Петро Скарга.....	178
- Смотрицький Герасим Данилович.....	184
- Демян Наливайко.....	191
- Гальшка Іллівна Острозька	193
- Василь Андрійович Суразький.....	210
- Андрій Рамша.....	220
- Митрополит Іпатій Потій.....	227
- Митрополит Йосиф Велямин Рутський.....	229
- Христофор Філалет.....	233
- Клірик Острозький.....	237
- Ісайя Кам'янчанин.....	244
- Никифор Парасхес-Кантакузен.....	245
- Іван Федоров.....	249
- Ян Замойський.....	258
- Олексій Васильович Острозький.....	261
- Томаш Замойський.....	262
- Данило Острозький.....	267
- Федір Данилович Острозький.....	268

- Василь Острозький (Красний)	270
- Януш Васильович Острозький.....	273
- Митрополит Алексій.....	274
- Феодосій Косой.....	283
- Михайло Глинський.....	294
- Миколай Зебжидовський.....	303
- Станіслав Жолкевський.....	306
- Михайло Рогоза.....	308
- Плетенецький Єлисей.....	311
- Кирило Терлецький.....	322
- Святитель Макарій.....	324
- Ісидор.....	327
- Єремія II.....	329
- Ян Казимир Сапега.....	330
- Казимир Ян Павло Сапега.....	332
- Павло Ян Сапега.....	334
- Лев Іванович Сапега.....	335
- Леон Людвік Сапега.....	336
- Миколай Радзивілл (Рудий).....	338
- Йонас Радзивілл (Бородатий).....	339
- Миколай – Кшиштоф Радзивілл (Чорний).....	341
- Юрій Радзивілл (Геркулес).....	343
- Кшиштоф Радзивілл (Перун).....	345
- Януш Радзивілл.....	347
- Януш Радзивілл.....	349
- Кароль Станіслав Радзивілл.....	354
- Кшиштоф Радзивілл	355
- Ольбрахт-Станіслав Радзивілл.....	356
- Кирило Лукаріс.....	357
- Йов Княгиницький	358

Глава VI. Політичні портрети полководців і військових діячів Литовсько-Польської доби.....359

- Готхард Кетлер.....	359
- Вікінт.....	361
- Земовіт ІУ Плоцький.....	363
- Джалал уд-Дін Махмуд Джанібек.....	364
- Батий.....	365

- Мамай.....	369
- Василько Романович.....	378
- Ян Жижка.....	381
- Андрій Ольгердович (Полоцький).....	386
- Ульріх фон Юнгінген.....	389
- Конрад фон Юнгінген.....	391
- Олександр I Добрий	392
- Михайло Іванович Воротинський.....	396
- Данило Васильович Щеня.....	399
- Вальтер фон Плеттенберг.....	404
- Хаджі I Герай.....	408
- Менглі I Герай.....	421
- Махмед I Герай.....	422
- Іслям III.....	427
- Григорій Ходкевич	428
- Дмитро (Байда) Іванович Вишневецький.....	429
- Костянтин-Корибуд Вишневецький.....	437
- Бурундай.....	438
- Гаюк.....	441
- Угедей.....	443
- Джучі.....	448
- Матяш Корвін.....	451
- Тимур (Тамерлан).....	454
- Тохтамиш.....	463
- Федір Іванович Бельський.....	469
- Михайло Олелькович.....	471
- Альберт Гогенцоллерн.....	473
- Бернард Претвіч.....	475
- Кара – Мустафа.....	478
- Станіслав Любомирський.....	479
- Станіслав Конєцпольський.....	481
- Гаспар Граціані.....	488
- Махмед Абаза-паша.....	489
- Ярема – Михайло Вишневецький.....	490
- Михайло Борисович Шеїн.....	494
- Михайло Васильович Скопін – Шуйський.....	514
- Осман II.....	526
- Леннар Торстенссон.....	528
- Карл Лотаринзький і Барський.....	530

- Леопольд	537
------------------	-----

**Глава VII. Літературна спадщина в епоху Великого князівства
Литовського і Речі
Посполитої**

Іменний покажчик

Література

ВСТУП

Головним питанням культурного життя України в добі, якій присвячено цей розділ, було національне. Воно давало підложжя всьому політичному, соціальному, економічному і — в першу чергу — духовому життю.

Як вказувалося вище не раз, у Великому Князівстві Литовському «руський елемент» (не чисто український, бо нарівні з ним виступав і білоруський) був панівним — до мови та церкви включно. Внаслідок поступової перемоги Польщі з її розвиненою культурою, вносився польський елемент, і між цими різними елементами почалася боротьба.

Першою потерпіла на тому Галичина. Вже наприкінці XIV ст. поляки з'являються по містах і дістають найбільші земельні маєтки на Самбірщині, Ярославщині та Ряшівщині. Українські шляхетські роди поставлені були перед дилемою: втратити будь-яке політичне значення або перейти на католицтво і сполонізуватися. В містах і селах починають з'являтися німці і поляки.

У XVI ст. вже не залишається в Галичині українців з верхніх верств, які трималися б своєї культури. Лише дрібна шляхта зберігала національне обличчя. Те саме було і в інших землях: Волзькій, Холмській, Підляській, які протягом XVI ст. втратили українські кадри шляхти. Польська колонізація знищила нечисленну й до того українську шляхту на Поділлі. На всій Київщині та Брацлавщині в XVI ст. не залишилось жадного заможного українського роду.

Полонізація захопила міста, де споконвічна українська людність була загнана на передмістя. У Львові «русини» не мали права мешкати на головних вулицях. Українське селянство було розділене польськими осадниками та німецькими колоністами, але українська стихія в ньому була така сильна, що навіть асимілювала слабші чужі елементи в більшій мірі, ніж українська шляхта міщани.

Інше становище було на Волині, цій землі українських князів та заможних магнатів. Поки Велике Князівство Литовське зберігало свою незалежність від Польщі, Волинь була закрита для польських елементів.

У привілеї Казимира обіцяно, що «земель, замків, міст або будь-яких маєтностей, ніяких урядів» жадному чужинцеві не буде дано. І дійсно, волинська шляхта найдовше зберігала українську культуру. Однак, ще Вітовт почав надавати волинським містам німецьке право, при чому цим правом могли користатися тільки «люди св. Римської Церкви». Так українських міщан усували від права самоврядування.

Пізніше, в XVI ст., в деяких містах, як Крем'янець, Берестя, було дано право брати участь в самоврядуванні і православним українцям, але в певній пропорції з католиками.

З часом польська шляхта появляється і на Волині, головним чином через шлюби з місцевими панянками та вдовами. Пани-Рада вживали заходів, щоб обмежити цей процес: забороняли давати землю в посаг тим, що одружуються з чужинцями, дозволяли замінювати землю грішми. Але це не

могло затримати процес серед поляків здобували українські маєтності, а іноді — переводити їх просто під польську владу.

Звичайно, українська шляхта, яка чисельно переважала польську, могла б дати відсіч, стати на захист української культури, але трагедія була в тому, що її спокушали польська культура, тісніший зв'язок з нею, привілеї, які забезпечували їх в урядах.

Величезну вагу в цьому процесі мала польська колонізація Задніпрянських земель після Люблінської унії, коли там у басейнах Сули, Удаю, Сліпороду, Ворскли оселялись на величезних латифундіях польські магнати. Доля цих земель виняткова: в них не було жадної адміністрації, ні суду. Єдиним носієм влади на всю країну був воєвода Київський. Таким чином магнати — власники латифундій — фактично були повними господарями країни й сила їх була правом.

Такі ж латифундії творяться на Сіверщині, після «вічного» миру з Московщиною. Польські елементи значно слабше просякали в міщанську масу східної України; навіть на Поділлі польський елемент по містах був слабкий.

Взагалі Подніпров'я до самої Хмельниччини відтворювало український характер. У Борисполі, наприклад, в реєстрах 1614 року не було жадного польського прізвища. Так само в новій колонізації України польськими дідами селяни були українці, а не поляки.

Трагедією цього процесу полонізації України було те, що в свідомість широких мас народу твердо входять поняття «вищості» та «нижчості»: вищості польської культури, польської мови, католицької віри; нижчості української народності, мови, православної віри. Поняття «лях», «католик» протиставляється поняттю — «русин», «схизматик».

Зростання національного та релігійного шовінізму — явище нове для України. За княжої доби не було ні того, ні другого, навпаки, існувала повна толерантність, яку добре передавали слова: «сина та ону віру Бог дав». Тепер поширювався релігійний антагонізм, головним чином внаслідок нетерпимості поляків. Виявів його було багато, починаючи з листа краківського біскупa середини XII ст. Вернардова з Клерво про єретичність русинів. Цю нетолерантність угорці виявляли в не меншій мірі в часах окупації.

З половини XVI ст. становище змінюється. Окремі епізодичні випадки заміняють вже систематично підкреслюване презирство до українського народу, для якого вживається термін «хлоп, а з того — хлопська мова, хлопська віра... Цю «хлопську віру поляки — «юберменші» України — зовуть «єрессю», «схизматицькою», а в поняттях українця православна віра ідентифікується з українською народністю.

Церковне життя у Великому Князівстві Литовському складалося не так, як за Княжої доби. Тоді князі були протекторами Церкви, і опіка над Церквою була справою їх честі. Кожен князь по змозі будував храм, в усякому разі офірував для нього ікони, хрести, сосуди, гроші, землі. Таких князів мало було у Великому Князівстві Литовському, хоч деякі з них

литовського походження залишили по собі добру пам'ять: Любарт збудував собор св. Івана в Луцьку, Володимир Ольгердович підтримував Києво-Печерський монастир, його син Олелько та внук Семен уславилися щедрими пожертвами на церкви. Українське велике панство робило щедрі подарунки церквам; князі — Ходкевичі, Дашкевичі, Острозькі, Глинські та інші — обдаровували церкви та монастирі. Дехто з панів, як, наприклад, Загорівський, влаштовували при церквах шпиталі для старих, хворих, а дехто — школи. У Великому Князівстві Литовському найбагатшими церквами були Луцька та Володимирська, які володіли кількома містечками та селами; за ними йшла кафедра Перемиська, з монастирів найбагатшими були Києво-Печерський, Михайлівський Золотоверхий та Унівський.

Добродійство панів у користь церков та монастирів виродилося в форму патронатів чи «подавань». Було чимало осіб, які дійсно були патронами церкви, як князі Острозькі, Олельковичі, Слуцькі, Ходкевичі та інші, але з XV ст. патронат перетворюється на звичайне володіння церквою або монастирем нарівні з селами, угіддями тощо. Патрони розпоряджалися ними на основі маєткового права:

- заставляли, давали в посаг, у спадщину, обмінювали на прибуткові села, здавали в оренду, продавали. Вони побирали гроші з церков, насамперед — за поставлення ігумена, священника, єпископа;

- з дібр, належних монастиреві чи церкві за час, коли

був не обсаджений пост єпископа або ігумена. Самі королі подавали цьому приклад: Сигізмунд I віддав церкви в Києві Дягилевичові на сплату боргу.

Діставали монастирі світські особи: вдова великого князя Олександра, Олена, дістала Троїцький Віденський монастир від Сигізмунда I «доживотно» (пожиттєво). Бували випадки «подавання» монастирів не тільки світським особам, а навіть неправославним. Проти цих «патронатів» уперто, але без наслідків, боролася Церква.

Ненормальне становище духовенства Православної Церкви характеризують всі ступені його, починаючи від митрополитів. Історія ставлення митрополитів перейшла кілька етапів. Як була мова вище, у 1458 р. Григорій Мамма, патріарх Царгородський, що приєднався був до унії, призначив на кафедру митрополита Київського Григорія П Болгарина. Пробувши кілька років в унії він звернувся до нового патріарха, Діонісія, що не визнавав унії.

Після смерті Григорія П, у 1473 р., був обраний — неясно ким — на митрополита Мисаїл з боярського роду, спорідненого з вищою аристократією. В справі посвячення його в єпископи, князі і православні люди звернулися до папи Сікста IV. Тим часом у Царгороді поставлено на митрополита Спиридона, але коли приїхав він до Литви у 1476 р., застав там митрополитом Мисаїла; Спиридон був ув'язнений, але Мисаїл так і не був висвячений. Після смерті Мисаїла у 1480 р. собор єпископів і «всіх станів людей» обрав Симеона. По дозвіл на посвячення звернулися до Царгороду, і патріарх прислав своїх відпоручників з «благословенною грамотою». Після

смерті Симеона у 1488 р. собор обрав на митрополита Юну, архієпископа Полоцького. Знову їздила делегація до патріарха, щоб дав «благословенну грамоту». У 1495 р. Собор обрав митрополитом архімандрита Макарія.

Дуже цікавий обмін думок з приводу обрання митрополита: посол патріарха закинув був єпископам, що вони не мусять поставляти митрополита до благословення, «хіба в крайній потребі, на що єпископи відповіли, що в крайності поступили так, як «поступили і братія на ті єпископи за, великого князя Вітовта, поставивши митрополитом Григорія Цамблака, як у правилах св. Апостолів і Отців написано: два або три єпископи нехай свобідно ставлять єпископа». Посол сказав на те: «Ви вчинили добре, бо в крайності і від закону муситься відступати».

Наступного року Макарія забили татари. Здавалося, встановлювався певний порядок обрання митрополита собором єпископів та мирян. Але порядок цей не був тривкий. Уже наступникові Макарія, Йосифові I Болгариновичу, у 1498 р., князь Олекрандер «дав» Київську митрополію, при чому не згадується про жодне обрання. Це був родич Сапіги, особи, близької до великого князя. Тільки у 1500 р. Йосифа I посвятив посол патріарха Царгородського. Після смерті Йосифа I у 1500 р. кафедру дістав Іона — духівник великої княгині Олени. Його наступник, Йосиф II Солтан, теж, здається, не був обраний. Поставлення митрополитів щораз більше обмежується призначенням Великого князя та «благословенням» патріарха. Після Йосифа II Солтана митрополитом був Йосиф III, про поставлення якого нічого невідомо.

У 1534 р. в своїй грамоті Сигізмунд писав, що владики Луцький, Макарій, просив його обдарувати «хлібом духовним» — Київську митрополію; просили за нього королева Бона, воєвода Віденський Гаштольд, князі та пани грецького закону, а до того й митрополит Йосиф III ще за життя обіцяв йому кафедру, очевидно — продав її. Цікаво, що просили за нього й католики. Так у поставленні Макарія II бачимо нові засади: митрополію дарують «як хліб духовний».

Наступник Макарія II, Стефан - Сільвестер Белькевич, мечник і скарбник віденський — неписьменний — за п'ять років до смерті Макарія дістав від нього зобов'язання, що отримає кафедру. Після смерті Сільвестра у 1568 р. кафедру дістав митрополит Іона Протасович, який продав шляхтичеві Іллі Кучі «достойнство архієпископське», а після смерті Іони — митрополиту кафедру. Це затвердив Стефан Баторій. Немає відомостей, як обрано наступника Іллі Кучі, Онисифора Дівочку, але відомо, що його наступника, Михайла Рогозу, призначив король, без обрання православними.

За таких митрополитів, природно, не можна було сподіватися, щоб єпископи стояли на висоті. Єпископські кафедри давали як нагороду за різні заслуги, службу. Так, у 1577 р. Стефан Баторій віддав за військові заслуги землянинові Стефанові Достоевському, «не грецького закону», очевидно, католикові, Вознесенський монастир у Менську. Бувало, що церковні маєтки передавали стороннім особам.

Наслідком «патронату» єпископські кафедри давалося світським людям з обов'язком мати «вікарієм» духовну особу, яка відправляла б церковні служби. На цьому ґрунті виникало багато сумних подій, які принижували авторитет Церкви, бруднили ім'я українця.

Одною з найвидатніших в цьому відношенні була доля Володимирської кафедри, найбагатшої на Волині. Сигізмунд-Август дав її Іванові Борзобогатому - Красенському, який, залишившись мирянином, грабував єпархію, роздавав добро її своїм родичам, і жодні протести не допомагали. Тим часом король віддав

Володимирську єпископію Холмському єпископові Теодосієві Лазовському, який, зібравши військо, вибив Борзобогатого з єпископського замку. Тоді король дав йому Луцько-Острозьку єпископію. Можливо, що це предок письменника Федора Достоєвського, який походив із старої священничої родини Поділля, що, за родинними переказами, приїхала «з Литви».

Король передав Володимирську єпископію шляхтичеві-католикові Жовковському, але новий король, Стефан Баторій, призначив її ігуменові Києво-Печерського монастиря, Мелетієві Хрептовичу, який став роздавати маєтності єпископії стороннім особам. По смерті Борзобогатого в Луцьку, його невістка забрала всі церковні хрести та ікони з дорогоцінним камінням, Євангелію, оправлену сріблом — і все це продала. Наводимо, тут лише найбільш яскраві і злочинні приклади проти прихожан і того морального розкладу, який охопив Церкву. Історичні джерела повні скарг та нарікань на призначення владиками-єпископами людей невчених, далеких від моральної чистоти і духовності. Природно, такі владика не могли дбати за високий рівень морального життя священників. Посвячення для них вважалося лише значним матеріальним прибутком, бо кандидат мусів добре заплатити за висвячення і за парафію.

У Галичині церковні справи мали інший характер. Протягом 150 р. Галицька кафедра не була обсаджена, і нею керували намісники Київського митрополита. У 1509 р. Сигізмунд I наказав католицьким архиєпископам львівським поставляти намісників православної Львівської єпархії, «щоб схизматиків легше було приводити до католицької віри».

У 1516 р., внаслідок скарг православних, Сигізмунд призначив «візитатора» Української Православної Церкви, дяка Грицька, надавши йому право «направляти» священників. Посипалися протести та прохання до короля, але ніщо не змінювалося, поки король не призначив намісником шляхтича Яцка Гдашинського, надавши йому сан архімандрита. Митрополит Йосиф II визнав Гдашинського намісником, але католицький архиєпископ добився позбавлення його намісництва. Довга боротьба православних закінчилася у 1535 р., коли митрополит Київський Макарій II призначив на намісника Макарія Тучапського, у 1539 р. висвяченого на єпископа Львівського. Це коштувало православним 200 волів, яких дано було королеві Боні за допомогу, та 100 волів, яких дано було Сигізмундові. Але католики -

шляхтичі й після того вживали різних заходів, щоб перешкодити Макарієві: не дозволяли служити в церквах, зганяти селян з церковних маєтків.

Цікаву характеристику стану православних дає Г. Лужницький. Трьома шляхами йшло переслідування Української Церкви на землях, окупованих Польщею:

- 1) нищенням церковно-національних цінностей і святощів минулого;
- 2) пониженням престижу Православної Церкви;
- 3) викликанням почуття сорому в зв'язку з приналежністю до цієї Церкви.

Починаючи з I - ої половини XVI ст. Львів полонізується:

- зникає уряд «руського» писаря в магістраті, українцям заборонено мати будинки в центрі міста, старшим в цеху міг бути тільки поляк;
- православним не дозволяється складати присяги перед урядом, в урядах не приймається від них свідоцтв;
- не дозволяється їм везти своїх покійників процесіями через центр міста;
- заборонено православним священикам нести Святі Дари до хворого, згідно з звичаєм, із запаленими свічками, не католикові не було місця в житті.

Г. Лужницький заперечує твердження М. Грушевського, що в цьому виявлялась боротьба двох вір, двох культур: це була боротьба за існування, за людську гідність проти польського шовіністичного імперіалізму.

За Владислава Опольського, у 1375 р., засновано в Галичині латинське архієпископство, яке незабаром перетворено в латинську митрополію. До неї належали єпископи в Перемишлі, Холмі, Володимирі. Так у тих місцях поруч православної постала латинська Церква. Однак довгий час ці єпископії існували лише номінальне, бо не було парафіян-католиків, і навіть самі єпископи часто мешкали поза межами своїх єпархій.

Католицьку емісійну працю виконували ченці різних орденів. Першими, ще в XIII ст., з'явилися домініканці з енергійним Яцком Одровонжем, що бував уже раніше в Києві, Домініканці були майже виключно поляки і поруч з католицтвом ширили полонізацію. Згодом вони мали багато монастирів в Україні: в Луцьку, Барі, Бродах, Бучачі, Вінниці, Києві, Коломиї, Костянтинові, Овручі, Львові, Снятині, Ярославі.

У XIV ст. з'являються францисканці (мінорати). У 1345 р. вони мали вже окремий вікаріат, до якого належали чернечі доми у Львові, Городку, Галичі, Коломиї, Снятині тощо. Особливо допомагала їм Констанція, дочка угорського короля й дружина короля Лева I, та її дочка Святослава, яка постриглася в монастирі клярисок у Старому Сандомирі. Францисканці посідали єпископські кафедри Перемишля (1377 р.), Львова (1390 р.), Галича.

З XV ст. з'явився орден бернардинців, який спочатку діяв у Галичині, а пізніше й на Волині. У 1481 р. бернардинці одержали від папи Сікста IV привілей, що він надаваний тільки орденам у Святій Землі. В XV ст. бернардинці мали в Польщі вже понад 30 осель. Значення цього ордену для Польщі показує вже те, що трьох польських бернардинців проголошено

святими. Бернардинці мали добре поставлені школи, з допомогою яких впливали на українську інтелігенцію, головню шляхту.

Однак ненависть православних до бернардинців була така велика, що вони спалили їх монастир у Львові. Всі ці ордени поширювали полонізацію, а разом з нею й польський шовінізм, викликаючи ворожість українців і до Польщі і до латинської Церкви, — пише історик Католицької Церкви Г. Лужницький. Україна вкрилася мережею латинсько-польських кляшторів - монастирів для чоловіків та жінок.

Латинська Церква на землях Польщі та Литовського Князівства зустріла ворожі спроби перевести Флорентійську унію. Найрішучіший спротив викликав митрополит Ісидор збоку латинського духовенства; Віденський біскуп Матей виступав проти Ісидора, маючи підтримку в особі всемогутнього канцлера кардинала Збігнева Олесницького. Польща хотіла повної злуки, знищення Православної Церкви, а не унії із збереженням східного обряду.

Трагедією Православної Церкви було те, що вона значно поступалася перед католицькою своєю освітою; навіть патрони-українці розуміли, що вони «знижувалися» до неї. З XV ст. до половини XVI ст. Східня Церква культурно зубожіла і її література обмежувалася церковно-богослужебними книгами та книжками для побожного читання, а цього було замало для культурно розвиненої людини. Така людина мусіла звертатися до латинського, польського письменства.

До польсько-латинської школи тяжко було потрапити українцеві, а українські школи стояли низько. Голодне, неосвічене православне духовенство втрачало авторитет в народі. Відмирала виборність духовенства громадою, її заміняло призначення патронами.

Дуже характеристичною була ухвала коронаційного сойму у 1576 р.: не допускати «простих» людей на вищі церковні посади, бо ці посади православна шляхта резервувала тільки для себе. Так священики опинилися в стані паріїв.

У боротьбі за піднесення Православної Церкви в XVI ст. виступають собори та братства.

Першим Обласним Собором XVI ст., постанови якого збереглися, був Віденський, скликаний митрополитом Йосифом Солтаном у 1508-1509 рр. В ньому брали участь всі єпископи, сім архиєпископів, шість ігуменів, сім протопопів та «чесні священики». Собор засудив купівлю кафедр та парафій замість соборного обрання і наказав відлучати від Церкви тих, хто так робить. Єпископів, які висвячували таких «без чинників», вирішено позбавляти сан. Суворо засуджував Собор священиків - удівців, які не йшли в пастир: «всі священики, не маючи жен, не священствують» «прістець, згргішивши, за свою тільки душу дасть відповідь Богові, її священик многих соблазнить людей». Багато уваги приділено патронам, що роздавали «хліб духовний», але Собор у тій справі не міг нічого сутнього добитися, бо патронами були королі та великі пани. Собор шукав компромісного виходу: намагався нормувати відносини, вимагав конче благословення єпископів для

обраних патронами священників і забороняв патронам звільняти їх самовільно. Ці «правила» малюють дійсний стан, в якому перебувала Церква. Було ще багато соборів після Віденського, але про них немає докладних відомостей.

Дуже важливими були собори Віденський, Супрасльський, Берестейський та Тернопільський (1589 р.), на якому був присутній патріарх Царгородський Єремія II, що саме тоді повертався з Москви, після поставлення там патріарха Іона. Головною темою на тому соборі була боротьба з «двоженцями»-священниками та єпископами. Був деградований за двоєженство і митрополит Онисифор Дівочка.

Собори у 1590 р. скликалися майже щороку. На них обговорювалися питання занепаду Церкви і взаємини її з церковними братствами. Церковні братства існували в Україні з глибокої давнини, але розгорнули свою діяльність головним чином з XVI ст. Церковні братства засновувалося при церквах: Львівське — Успенське, Віденське — Свято-Духівське, Луцьке — Чеснохресне, Київське — Богоявленське і т. д. Найстаршим братством було Львівське, первісний статут якого не зберігся; його відносять приблизно до 1439 р. Зберігся устав з 1542 р.

Завданням церковних братств було дбати про зовнішній порядок у храмі, про задоволення його матеріальних потреб, піклуватися про хворих. Члени братства платили внески, на які влаштовували свята — «кануни». Згодом вони розширили свої завдання: допомагали членам, які зубожіли чи попали в біду; виступали перед судами і самим королем в обороні Православної Церкви; брали участь у спробах відновити єпископію у Львові. Бачачи занепад освіти, братства стали організувати братські школи. Особливу славу здобули школи Львівського та Київського братств.

Братства спочатку були переважно організаціями поволі набули всестанового характеру. Більшість членів Луцького братства були шляхтичами, а в Київському було багато духовенства. У 1616 р. до Київського братства вступив гетьман Петро Сагайдачний з Військом Запорізьким.

Братства рішуче виступали проти патронату, проти польсько-католицької пропаганди, проти національних і релігійних обмежень українців, проти неморального життя духовенства, намагаючись впливати на висвячення гідних пошани людей. Таке «втручання» світських людей, міщан — «кушнірів і кожум'як» у церковні справи й прерогативи єпископів викликало з їх боку невдоволення.

У 1586 р. приїхав в Україну Антіохійський патріарх Йоаким і братчики звернулися до нього за порадою. Ознайомившись з непорядками в Православній Церкві та заходами братчиків для оздоровлення Церкви, він не тільки благословив їх, але й в грамоті своїй дав низку порад та доручень. Львівське братство мало стати зразком для інших братств, мало стати центром організації, яка охоплювала б всю Україну.

Йому надано право контролювати моральність членів і навіть право відлучати їх від Церкви. Воно мало право слідкувати не тільки за своїми

членами, а й за духовенством. включно з митрополитом та єпископами, щоб жили і служили вони Церкві згідно з апостольськими правилами. Царгородський патріарх Єремія підтвердив у 1589 р. розпорядження Йоакима і затвердив права братств на духовну цензуру Церкви. Під час своєї подорожі по Україні патріарх рішуче став по боці братств, деградував митрополита Онисифора Дівочку і ряд несправедливо поставлених священиків.

Рішуча підтримка братств, визнання їх права контролювати дії єпископів та митрополита завершені були наданням Львівському братству ставропігії: воно було вилучене з-під влади єпископа і поставлене в безпосередню залежність від патріарха.

Діяльність братств була кроком революційним і, природно, викликала, як згадано вище, незадоволення владик, яке підсилювалося іноді не зовсім тактовними акціями братчиків. Деякі з владик в гострій формі висловлювали своє обурення. Особливо Гедеон Балабан, єпископ Львівський, мав гострі конфлікти з «шевцями, сідельниками та кожум'яками», як називав він братчиків. Говорячи про занепад Православної Церкви в Україні, не можна забути і того, що, після величезного піднесення, поступово занепадала й Католицька Церква. Ряд негідних свого становища пап підривали пошану до папства взагалі; до того додати появу на папському престолі пап та антипап, які протидіяли один одному. Розкішне життя кардиналів та єпископів, які в Німеччині були одночасно світськими володарями, такі компрометуючі явища, як симонія — продаж церковних кафедр, індульгенція, що пізніше стала оплатою за відпущення гріхів — все це підривало велич та могутність Католицької Церкви.

Реакцією на всі ці явища стали різного роду ересі, які ширилися по Європі, а також домагання ґрунтовних реформ церковно-релігійного життя.

З такими домаганнями виступали Віклеф та Іван Гус, але найбільше значення мав виступ Мартіна Лютера, який у 1517 р. відверто засуджував Католицьку Церкву, поклавши тим початок великому рухові Реформації. Крім послідовників Лютера, з'являються в різних країнах Європи прихильники Цвінглі та Кальвіна в Швейцарії, баптисти, тринітарії, антитринітарії та інші.

З середини XV ст. в Литовському князівстві ширяться мало не всі європейські реформаційні рухи, переважно через Польщу. Першими прийшли ідеї гуситства, основу для яких давали інтенсивні зв'язки України з Чехією. Українці студіювали в Празькому університеті, були учнями Гуса. Ієронім Празький у 1413 р. відвідав Вільну, Полоцьк, Вітебськ.

Для України в гуситському русі були не лише релігійні мотиви: на початку XV ст. там уже починається національний рух протесту проти полонізації, а гусити якраз висували національні мотиви боротьби. Сильнішим і найнебезпечнішим для Православної Церкви був вплив німецької реформації. Ще в XV ст. Краків став осередком гуманістичних ідей, які ширилися в Італії та Німеччині. Видатні німецькі гуманісти — Цельтес, Аґрікола, Бебель та інші — працювали в Кракові, куди приїздила

вчитися українська молодь. Двір королеви Бони був притулком гуманістів і сприяв поширенню їх ідей. Другий шлях ішов безпосередньо з Німеччини через Кенігсберг, Гданськ, де друкували лютеранські твори не тільки німецькою, але й польською мовами. В Україні та Литві ширилися протестантські вчення переважно лівих течій — антитрінітаризму, кальвінізму, соцініанства.

Переслідувані в Німеччині антитрінітарії, або унітарії - аріани, що не визнавали св. Тройці, знайшли для себе твердий ґрунт у Польщі, де мали гімназію, академію в Ракові і, хоч було їх небагато, мали значний вплив на молодь. До унітаріїв належали: Яі-Кишка, староста Жмудський, багатий магнат, Чапличі, Гойські, Немиричі, Холоневські, Чеховичі, Любенецькі та інші, втікачі з Москви (Косой, Васіян).

Більше значення мали кальвіністи, яких у Литві називали соцініянами, за ім'ям Кальвінового учня Соція. Протекторами їх з 1553 р. стали Микола Радзівілл Чорний, воєвода Віденський, канцлер Великого Князівства Литовського, перший магнат князівства, та його двоюрідний брат — теж Микола Радзівілл Рудий, гетьман Великого Князівства. За ними пішли литовські шляхтичі, але українських послідовників було небагато: Вишневецькі, Фірлеї, Ласоцькі, Морштини, Володичаї, Сапіги, Ходкевичі та інші. Головними осередками соцініянства були м. Киселин, Володимирського повіту, Гоща та Ляхівці, Острозького повіту, Берестечко, Лубенського повіту.

Назагал протестантські рухи не мали глибокого впливу в Україні: приєдналася до них лише невелика група аристократії, переважно одного покоління, бо діти здебільшого відійшли від тих рухів. У народні глибини ці вчення не просякли. М. Грушевський нараховував, що в часи найбільших успіхів протестанти мали біля ста осідків.

Позитивним наслідком цих революційних рухів було пробудження інтересу до рідної мови, поява перекладів Святого Письма на українську мову (Євангелія Пересопницька 1556-1561 рр., Крехівський переклад 1563 р., Б. Типинського — 1571 р., Чеховича — 1577 р., Будного — 1570 р., Нагалецького — 1580 р.). В Несвіжy М. Радзівілл заснував друкарню. Реформаційні течії, з одного боку, сприяли поглибленню інтересу до Церкви взагалі, а з другого — підривали Православну Церкву, викликали критичне ставлення до неї. Дальший розвиток реформаційного руху в Литві та Україні був спинений натиском збоку католицької реакції.

Протестантизм у Західній Європі викликав могутню реакцію. Католицька Церква розпочала боротьбу з ним різними методами, передусім з допомогою інквізиції, яка діяла терором, а також заснованого у 1540 р. ордену Єзуїтів (Ісусівців), який скупив видатні інтелектуальні сили і взяв у свої руки виховання молоді з допомогою видатних педагогів у школах різних ступенів. Запрошені до Польщі єзуїти, Тюблинської унії поширили свою діяльність на Литву та Україну.

Серед єзуїтів було багато людей з великою освітою, які позакладали школи у Вільні у 1570 р., в Ярославі у 1571 р., таку ж колегію в Полоцьку у

1579 р., школи в Орті, Любліні, Несвіжу, Львові, Кам'янці, Перемишлі, Вінниці, Фастові, Острозі, Новгороді-Сіверському та інших містах. До тих шкіл охоче вступали діти православних, які разом з наукою виносили з них католицьку віру. Єзуїти охоплювали вищі шари суспільства, ставали духівниками.

Боротьбу з реформаційними рухами облегувало єзуїтам те, що і представники окремих течій, замість спільно виступати проти Католицької Церкви, розпочали боротьбу між собою. Багато людей, що перейшли були до кальвіністів, соціян, стали повертатися до Католицької Церкви. Тоді єзуїти спрямували всі свої сили проти «схизматиків» — православних, головню — проти вищих шарів їх.

Стефан Баторій відверто взяв єзуїтів під свою опіку. Віденську колегію перетворено на академію і зрівняно в правах з Краківською. Ще більше уваги приділяв єзуїтам Сигізмунд III, їх вихованець. На політичному ґрунті єзуїти створили теорію єдності держави і Церкви, звичайно, католицької. Як другу ідею висунули вони ідею польського месіанізму: завдання Польщі бути муром католицизму, який відділяв би християнський світ від дикунів рутенів. Вся політика Польщі була ясна: латинізувати і в той же час денаціоналізувати Україну. До цього треба додати те, що згадувалося вже не раз: принижене з різних поглядів становище православних, позбавлення їх права займати вищі посади, позбавлення православних єпископів права засідати в Сенаті поруч з католицькими єпископами, позбавлення православних права відбувати церковні процесії до похоронних включно, недопускання міщан брати участь в самоуправлінні і т. д.

У 1610 р. Мелетій Смотрицький у своєму творі «Тренос», або «Плач Східної Церкви», подав довжелезний список православних фамілій, що перейшли на католицизм, а саме: князі — Острозькі, Слуцькі, Збаражські, Заславські, Пронські, Горські, Вишневецькі, Сангушки, Ружинські, Соломирецькі, Масальські, Соколинські, Лукомські, Пузини та інші; славетні роди: Ходкевичі, Глібовичі, Кишки, Сапіги, Дорогостайські, Тишкевичі, Горностаї, Семашки, Гулевичі, Чолганські, Калиновські, Кердеї, Боговитини Потії та інші. «Де інші дорогі й також безцінні камені тої корони славні дома руських князів, неоціненні сапфіри, безцінні діаманти? — питає автор. Український народ загубив свою інтелігенцію, свій провід у тяжкі години боротьби за Церкву.

Все це разом — і реформаційні рухи, і католицька реакція, ; власні неполадки з єпископами, конфлікти між духовенством т; братствами — нищило Православну Церкву.

Такі були умови, коли відбулась ідея унії — злуки Православної і Католицької Церков. Уже в XI ст. було кілька спроб поєднати релігійні напрями, що розділилися у 1054 р. В XII ст. Петро Ключіньський та Ансельм Кентерберійський шукали шляхів для їх поєднання. Але обопільна ворожнеча, фанатичні ексцеси збільшували відчуженість. Взаємну неприязнь розпалювала літературна полеміка по між греками та католиками, яка «копала прірву між обома Церквами», — пише митрополит Іларіон. Тяжкий

стан Візантійської імперії, якій загрожували вороги з усіх боків, викликав спробу цісаря Михаїла УІІІ шукати допомоги у папи Григорія Х, якому він обіцяв за це прийняти унію. У 1274 р. був скликаний у Ліоні собор, на якому ухвалено, що Грецька Церква, зберігаючи свої догмати та обряди, має лише визнати примат папи, але унію не прийняло ні духовенство Греції, ні народ.

Не торкаючись давніх часів історії України, нагадаємо деякі події останніх двох з половиною століть. У 1396 р. виникла ситуація про можливість сполучення Православної та Католицької Церков на нараді Ягайла з митрополитом Кипріяном Цамблаком; поділяючи бажання об'єднати Церкви, митрополит вважав за конечне скликати для цього собор, про що сповістив патріарха. На тому справа й закінчилася.

У 1418 р. питання унії було порушене на Констанцькому Соборі, але знову в площині скликання собору з участю з обох сторін знавців канонічного права.

Найактуальніше постало питання унії на Флорентійському Соборі у 1439 р., коли митрополит Ісидор, грецький патріот, приєднався до унії, розуміючи її, як творення Єдиної Церкви. В Україні, крім невеликого числа магнатів, широкі маси залишилися при своїй вірі, хоч не виявляли ворожості до унії. Проте, латинське і польське духовенство виявляло до неї ворожість.

З середини XVI ст. появляються палкі полемісти, які ведуть боротьбу проти Православної Церкви. Серед них визначалися Бенедикт Герберст, галичанин з Перемищини, та Петро Скарга (Павензський), єзуїт. У своїй книзі «Про єдність коствоу Божого» (1577 р.) Скарга гостро засуджував православну віру і доводив конечну потребу злуки з Римом, покладаючись при тому на перспективи розвитку освіти та культури і на матеріальні вигоди для української шляхти, які дала б їй унія, а ще більше для православного духовенства, яке вийшло б із приниженого стану. Він вважав, що справу злуки повинен вирішити Собор із православних та католиків. Цю блискучо написану книжку присвячено князеві Костянтинові Острозькому.

Справу унії підтримували — папський легат Антоній Поссевінс, який їздив у цій справі до Москви, та другий легат Нунцій Бальонетто, який мав у тій справі конференції з кн. К. Острозьким та його синами.

Костянтин Острозький (1527-1608 рр.), «некоронований король України», був одним із наймогутніших магнатів, власником значної частини Волині і великих посілостей в Галичині. Він був патроном понад 1000 церков у своїх маєтках, бачив занепад Православної Церкви і прагнув її об'єднання з Католицькою Церквою, але не в формі підкорення одної другій. Острозький мав однодумців і великий авторитет в колах української шляхти, міщан, вищого духовенства.

Наприкінці XVI ст. поновилися заходи в справі унії, при чому її ініціаторами, несподівано, були православні владики. Значною мірою спричинилася до цього політика двох патріархів — Йоакима і, особливо, Єремії — під час подорожування їх по Україні: вони стали на бік братств, дозволивши собі зневажливо поставитися до владик. Незадоволення владик викликали позбавлення сану митрополита Онисифора за двоєженство (був

двічі одружений), висвяти на митрополита Михайла Рогози, обраного лише світськими особами, і призначення єпископа Луцького, Кирила Терлецького, екзархом патріарха, нібито контролером над митрополитом, сан, якого не було раніше. Наслідком всіх цих умов поволі в різних колах православних стала ширитися думка про унію, в надії, що вона оздоровити церковну атмосферу. Наприкінці 1589 р. або на початку 1590 р. єпископ Львівський Гedeон Балабан перший порушив питання про унію. До нього приєдналися — Кирило Терлецький, Леонтій Пельчицький, єпископ Пинський і Туровський, Діонісій Збируйський, єпископ Холмський та Волзький. Наслідком таємної конференції в Белзі у 1590 р. був лист до короля, в якому єпископи заявляли про свою згоду визнати владу папи.

Справу додержано у великій таємниці, і навіть не всі єпископи знали про переговори з королем. Число спільників серед єпископів зростало. У 1591 р. на Перемиську кафедру по смерті єпископа король номінував шляхтича Михайла Копистенського, що мав жінку. Патріарх заборонив висвячувати його, але грамота спізнилася. У 1593 р. на звільнену Володимирську кафедру висвячено сенатора та каштеляна Адама (Іпатія) Потія, який приєднався до прихильників унії. Православні, знеохочені непорядками в Церкві, приймали чутки про унію в значній мірі індиферентно. Пішов за унією Тишкевич, один із стовпів Православної Церкви. Інакше поставився до тієї справи князь Костянтин Острозький. На Собор, що відбувся у 1593 р., він надіслав «артикули» - умови, на яких Українська Церква може об'єднатися з Католицькою: 1) збереження обряду; 2) заборона католикам забирати православні церкви; 3) заборона переходити на латинський обряд; 4) зрівняння православного духовенства в правах з католицьким; 5) повідомлення в справі унії патріархів; 6) повідомлення про те Москви і Молдавії; 7) поліпшення внутрішніх справ Православної Церкви та 8) відкриття шкіл для православного духовенства. Ці «артикули» князя К. Острозького не проголошено на Соборі.

Князеві Костянтинові Острозькому довго не розкривали конспіративних переговорів, а коли нарешті він про них довідався, то був дуже обурений, що таку велику, всенародну справу робили потайки. Володимирський єпископ Іпатій Потій, що був його приятелем з давніх часів, з сльозами, на колінах благав князя приєднатися до унії, але князь залишився непохитним і попередив, що буде боротися проти унії, проведеної в такий спосіб. Вимогу князя Острозького скликати собор, щоб обговорити справу унії, Потій та Терлецький передали королеві, але він, не рахуючись з соборноправністю Православної Церкви, рішуче відмовив, мотивуючи тим, що лише владики без мирян можуть рішати справу злуки. Король боявся, що на соборі виявиться сильна опозиція, і наказав делегатам їхати негайно до Риму.

Не діставши згоди на скликання собору, кн. Острозький видав «Окружник» проти унії, особливо проти тактики владик. «Окружник» справив велике враження. В той же час кн. Острозький вирядив посланців на з'їзд протестантів, який зібрався в Торуні, запрошуючи їх взяти участь в проти унійному соборі.

Наприкінці 1595 р. делегати владик — єпископи Іпатій Потій та Кирило Терлецький — прибули до Риму і на аудієнції у папи Климента VIII склали визнання віри й визнали його примат. Папа урочисто прийняв Українську Православну Церкву із збереженням ц обрядів. Вістки про те, що єпископи пристали на унію, викликали в Україні хвилювання.

На зборах воєводств Волинського, Київського Брацлавського, Руського шляхта доручила депутатам заявити протест проти самовільного вчинку владик, які не мали уповноваження та згоди на прийняття унії.

Тим часом, внаслідок прохань православних, виїхав до Литви протосінкел Царгородського патріарха Никифор, видатна особа у патріархаті: він був ректором еллінських наук в Падуанському університеті і деякий час був намісником кількох патріархів. По дорозі до Литви протосінкел був заарештований, але втік із в'язниці, треба гадати, завдяки допомозі кн. К. Острозького.

На 6 жовтня 1596 р. був призначений Собор у Бересті. Никифор запросив на нього Кирила Люкаріса, протосінкела Александрійського патріарха, кількох грецьких єпископів, митрополита Білгородського. З українськими владиками, з яких не прибуло лише двоє, з'явилися католицькі єпископи: Львівський-Осніковський, Луцький-Мацейовський та Холмський-Гомолицький, четверо видніших єзуїтських проповідників; крім того воєводи: Троцький - Микола Радзівілл-Сирітка, канцлер Сапіга, Берестейський староста Халецький.

На боці православних були: два єпископи - Гедеон Львівський та Михайл Перемиський, які розірвали з унією, протосінкели Царгородський та Александрійський, Сербський митрополит Лука, архимандрити, ігумени, понад 200 осіб білого духовенства; воєводи: Київський - князь Костянтин Острозький, Волинський - князь Олександр Острозький, каштелян Новгородський - Полубенський, депутати шляхти воєвідств: Київського - 3, Руського - 3, Перемиської землі - 2, воєвідства Волинського - 10, Брацлавського - 2, Пинського повіту — 1, трибуналу Литовського - 2, багато без мандатів шляхти, міщан. Князь Острозький привіз з собою військо, що охороняло будинок Райського, де засідав Православний Собор. Прихильники унії зібралися в церкві св. Миколая.

Православні засідали за грецьким звичаєм: миряни та духовні окремо. Три прохання Православного Собору до владик - насамперед до митрополита Михайла Рогози прибути на Собор — залишилися без відповіді. Справа була тяжка: об'єднати ці дві частини Собору було неможливо — насамперед через участь протосінкела Никифора та інших греків, яких король наказав арештувати і яких охороняв князь К. Острозький. Не погодилися приєднатися й православні до католицької частини Собору, не зважаючи на намовляння королівських послів. Так постало два Собори.

9 жовтня 1596 р. Никифор з хрестом і Євангелієм в руках проголосив, як екзарх патріарха, декрет, яким позбавляв митрополита Михайла Рогозу та п'ять єпископів — Володимирського, Луцького, Полоцького, Холмського та Пінського — їх сану за самовільне піддання папі. Цей декрет підписали

духовні члени Собору і надіслали митрополитові Рогозі. Світська частина Собору звернулася до короля з проханням позбавити владик - уніатів церковних дібр, якими володіти могли тільки православні.

Уніатський Собор проголосив публічно унію, а на владик Гедеона Балабана та Михайла Копистенського і все духовенство, що брало участь у Православному Соборі, кинув клятьбу.

На проголошення унії Православний Собор відповів протестом, бо, мовляв, вчинили це без відома православних кілька владик. Але гродські суди, крім Володимирського, відмовилися вписувати протестацію. Акти переслані до патріархату, і патріарх Мелетій Пегас затвердив усі постанови Собору. Управління Церквою, до обрання нових єпископів, він доручив екзархам: Гедеонові Балабанові, протосінкелові Кирилові Люкарісові та князеві К. Острозькому.

Король затвердив ухвали Уніатського Собору, а ухвали Православного визнав неправильними. Так Україна розділилася на дві частини. По одному боці став увесь православний загаль і два владики, по другому — уніати: митрополит, п'ять владик і купка крилошан.

Який же Собор правосильний? Почалася полеміка. Уряд вважав правосильним Уніатський Собор, не рахуючись з тим, що владики, над якими була влада патріарха, самовільно вирішили приєднатись до іншої Церкви і змінити канони. В практиці православних участь мирян у Соборі була цілком правильна. З погляду православних Уніатський Собор був неканонічний.

Закиди Уніатського Собору: 1. Никифор був «шпигун»; 2. у Православному Соборі брали участь іновірні.

Хоч вини Никифора не можна було довести, його було замкнено до в'язниці, де він і помер.

Ідеям і практиці патронату було протиставлено владу короля, в справі номінації. Православна Церква ніби перестала існувати. Прохання не давати дібр уніатам уряд відкинув, бо, мовляв, уніати — грецького обряду.

Берестейська унія не внесла спокою і не поєднала Церков. Навпаки, крім двох — православної і католицької — з'явилася третя, уніатська. На боці уніатської були: митрополит, п'ять єпископів, визнання польським урядом, а головне — могутня рука папи. На боці православних: два єпископи, багато чорного та білого духовенства і — народ, їх зверхник, Царгородський патріарх, не був у стані боронити їх. Спроби православних звернутися до короля за посередництвом соймиків та сеймів нічого не дали.

Уніатська Церква залишалася в очах уряду єдиною правною Українською Церквою.

Тяжкий стан Православної Церкви погіршував внутрішній двоподіл: владики, частина шляхти та міщан пішли за унією, але більшість духовенства, шляхти за князем К. Острозьким, більшість міщан та братств, селяни, а головне та нова сила, що зорганізувалася за Дніпровими порогами — козацтво — залишилися при вірі батьків. Менші чисельно прихильники унії розгортали колосальну енергію, зміцнюючи свої позиції та приєднуючи нових прихильників.

Слабого митрополита Михайла Рогозу замінив у 1600 р. єпископ Володимирський, талановитий Іпатій Потій, що був до того Володимирським старостою, людина з великими зв'язками, добрий промовець і дипломат. У 1595 - 1613 рр. — це «Потієва доба», характеризує його роллю о. Б. Курилас. Твердого рукою взяв він керівництво митрополією і провадив справу до своєї смерті у 1613 р. «Не з Рогозою, а зо мною маєте діло», — писав Потій у 1600 р. до случького кліру, який не слухав його.

На той час православне духовенство не мало рівного митрополитові Потію, але мало князя Костянтина Острозького, який останні роки свого життя присвятив боротьбі з унією та обороні Православної Церкви. Шукаючи підтримки, князь К. Острозький зблизився з кальвіністами. У 1599 р. у Вільні відбулася Генеральна

Конференція, на якій він заступав православну шляхту, а князь М. Радзівілл — кальвінізм. Але співпраця двох конфесій не наладналась, бо духовні кола вороже поставилися до кальвіністів і вимагали благословення патріарха. Благословення патріарх не дав, і Віденська Генеральна Конференція фактично на тому й скінчилася.

Найбільше значення в справі оборони Православної Церкви вела релігійну полеміку, участь в якій взяло чимало видатних, талановитих авторів. Ця полеміка велася з завзяттям, твори поширювалося переважно в рукописах, і вони викликали захоплення читачів. Тим часом православні втрачали свої храми, церковні маєтки, які переходили до уніатських владик.

Справу православних та уніатів розглядали майже щороку на сеймі, в сенаті. Важливим було те, що нарешті король примушений був визнати, що український народ поділився на дві частини, і що уніати не можуть репрезентувати всього народу.

У 1603-1605 рр. польський уряд пішов на поступки: з митрополії уніатського митрополита вилучено Києво-Печерський монастир і дозволено обрати там православного архімандрита. Ним став Єлисей Плетенецький; було визнано права братств і вилучено їх з-під юрисдикції митрополита - уніата.

Безоглядна політика Сигізмунда III викликала незадоволення протестантів та православних, до яких приєдналося чимало дисидентів католиків, і 1606 р. проти короля вибухнуло повстання («рокоті») з Краківським воєводою Зебжидовським на чолі. Хоч це повстання було придушене польським військом, але в ньому чітко висловили свої вимоги православні, зокрема — деградувати уніатських владик, роздавати церковні добра тільки православним, припинити всі судові процеси проти духовенства.

Після смерті Кирила Терлецького король поспішив надати луцьку кафедру уніатові Остафію Єловичу-Малинському. На тлі цих подій поглиблювалася денаціоналізація української шляхти: нащадки знатних родів переходили на католицтво або унію. У 1608 р. помер князь К. Острозький, і серед української шляхти вже не було нікого, хто міг би заступити його, бо й діти князя перейшли на католицтво.

У перший час після Берестейської унії уніати відчували глибоко розчарування: вони сподівалися на допомогу і співпрацю латинського духовенства Польщі, на що нібито вказувало його ставлення до Собору в Бересті, насправді ж зустріли відкрити ворожість.

Вже в королівському універсалі від 15 грудня 1596 р. немає згадки про право уніатських єпископів засідати в Сенаті, не зважаючи на те, що з цього питання папа звертався до короля. Релігійна боротьба підкопувала силу народу; полемічна література роз'яструвала пристрасті.

Після Берестейської унії виявився трагізм Української Уніатської Церкви, — пише Вінтер: православні ненавиділи уніатів за зраду, а Римо-Католицька Польська Церква не вважала їх за повноцінних громадян, бо вирішальним для неї було питання національності. Поляки прагнули такого об'єднання Церков, щоб православні цілковито відмовилися від своїх догматів, історичної традиції, обрядів. Уніатська Церква стала тільки «терпимою» в Польщі, як терпимою була Православна.

Польський історик, єпископ Ліковський, пише, що польське духовенство, замість притягати до себе уніатів, їх тільки принижувало.

Але внаслідок цього Українська Католицька Церква не зв'язалася з польським урядом «стала головним заборолом української народності проти полонізації», — писав Д. Дорошенко.